

Два момента из владавине Петра II Петровића Његоша

Породица Петровић-Његош дала је Црној Гори неколико великих људи, који су својим животом и радом учинили много, да вјековна борба црногорског народа буде успјешно организована и мудро вођена и да као таква имаде значајних резултата у крвавом хрвању са турским и другим освајачима.

Међу тим људима из породице Петровић-Његоша високо се издигу два Данила и два Петра.

Владика Данило, који се узима као оснивач ове породице, у исто је вријеме и први организатор и творац независности црногорске. Он је, као што знамо, истријебио потурице из Црне Горе почетком XVIII вијека и ускоро послѣ тога потукао турску војску на Царевом Лазу, која је са двије јаке колоне — једна од Босне, а друга од Скадра, била навалила на Црну Гору, да је потчини и ухарачи.

Двије године након Царевог Лаза то није успјело ни Ђуприлић везиру, који је са великом турском ордијом био навалио од Босне, да би ухарачио непокорну Црну Гору. Користећи се приликом овог крвавог похода лукавством, митом и преваром, он је истина успио да је похара и попали, али није успио да је потхарачи нити да сломи ратнички дух и борбену отпорност црногорских горштака.

Владика Петар I, један од највећих људи које је игда Црна Гора дала, поставио је прве темеље организације и државног живота, међу разједињеним и закрвљеним племенима. Он је својим дугогодишњим мудрим и пожртвованим радом успио да сложи и умири закрвљена братства и племена црногорска, да их уједини и тако уједињене поведе у борбу против турских освајача. Са тако уједињеним племенима он је однио и двије велике побједи на турском војском — прву у Мартинићима 1796, а другу на Крусама у септембру исте године, гдје је и сам везир скадарски Махмуд-паша погинуо. Послѣ ових побједи Бјелопавлићи и Пипери дефинитивно су припали Црној Гори.

Као добар војсковођа, храбар ратник и енергичан организатор државе црногорске познат је у историји црногорског народа и књаз Данило, побједник у славној Граховској бици 1858 годи-

не. Он се у почетку своје владавине јуначки понио са великом Смер-пашином ордидом, која је била навалила са свих страна на Црну Гору да је потчини и ухвати њеног књаза, заклетог турског непријатеља. Организујући своју малу државу књаз Данило је искоријенио анархичност која је у Црној Гори владала све до његовог доба, с погледом на однос појединих племена и племенских главара према Цетињу, као центру државне управе.

Петар II Петровић-Његош, више познат у Црној Гори под именом владиџа Раде, чију стогодишњицу смрти ове године прослављамо, мало је познат широј јавности као политичар и државник — док је као велики pjesник и мислилац широм свијета прослављен. Да би бар донекле попунили ту празнину, ми смо, из времена његовог 20-годишњег управљања Црном Гором, узели два важна момента, један с почетка, а други с краја његове владавине, који карактеришу владику Рада као човека који је сав обузет мислима националног ослобођења и као необично изразитог претставника идеје братства и јединства наших народа оних дана.

Одмах у почетку своје владавине имао је 19-годишњи Његош, који је на владичанску столицу дошао 1830 године након смрти свога стрица владике Петра I да изврши оштру и доста тешку борбу са гувернадуром Вуком Радоњићем, који је, користећи своје везе са познатим породицама црногорским а потпомогнут од стране аустриског ђенерала Таца, покушао да свргне младог Радивоја Петровића — Његоша и да власт у Црној Гори приграби за себе. Помоћу црногорских главара и народа Раде осујети ову издајничку намјеру и ухвати гувернадура, којег црногорски главари пресуде на смрт, али га он напоскон помилује и протјера из Црне Горе, а гувернадурство укине.

Још док је водио ову борбу против гувернадура и његове превратничке акције млади Његош, обузет тежњом ослобођења своје браће испод турског јарма, жели да користи немире, који су били настали у турској царевини почетком његове владавине поводом неких султанових реформи у војсци. Против султана и његових реформи устао је био скадарски везир Мустафа паша Бушатлија, а у Босни је био букнуо народни устанак под капетаном Хусеин-бегом Градашчевићем. Његош ступа у преговоре са скадарским везиром Мустафом и обећава му своју помоћ у устанку — а за случај неуспјеха његовог устанка нуди му прибјежиште у Црну Гору. Његош планира да овај устанак у Албанији користи проширењем своје државице у правцу Подгорице и зетске равнице. У распаду турског царства он гледа ослобођење своје потлачене браће и зато је готов да помогне сваку акцију, ма с које стране долазила, која иде на рушење ове империје.

Кад је Његош о овоме споразуму са Бушатлијом извијестио руског конзула Гагића у Дубровнику, овај му овако одговара: „Ја се бојим да ви не привучете зло у кућу, бранећи злодјеја. Прво,

султан би имао право, тражећи злодјеја, ући с оружаним силама у Црну Гору и довршити оно што до сада није могао тј. покорити и разорити Црну Гору. Друго, државе јевропске, сматрајући вас као бунтовника и нарушитеља општега спокојства, оставиће вас на произволеније грознога и јароснога мача султанова и онда ће сав свијет рећи: „Твоја погибелъ од тебе Израилју!“.

Такав је био први одзив претставника Русије, коме се млади Његош, у заносу својих националних тежњи обратио, као претставнику своје моћне покровитељице, вјерујући да ће од њега добити не само подршку него и помоћ за овако важно национално предузеће. А мјесто свега тога овај руски конзул ево још на почетку прориче му пропаст и пријети му султановим мачем као бунтовнику, од кога га нико бранити неће! Дивна потпора младоме господару црногорскоме од стране овог руског дипломате!

Али снажни Његошев дух није клонуо и поред оваквог одговора руског конзула. Он, напротив, и даље одржава и продубљује своје везе и пријатељство са скадарским везиром, коме пише и соколи га да истраје у борби коју води против султана: „држи се, кућићу, не пушти се, у муку се познаје јунак добри!“.

Док се овако споразумијева са Бушатлијом, он на другој страни опет преговара са вођом босанских устаника Градашчевићем, коме шаље као неког свог дипломатског претставника, чувеног игумана Мојсија Зечевића, из Виницке, близу Ђурђевих Стубова у Васојевићима. Овај даровити и паметни калуђер већ је до тада својом борбом и радом био стекао добар углед и међу хришћанима и међу муслиманима у крајевима Санцака и Босне. Он је био десна рука младоме Његошу од првих дана његове владавине. Њему, односно његовој политици приписује се убиство самозваног књаза Николе Васојевића, који се хтио начинити некаквим независним „књазом“ Васојевићке Нахије као и Вукића Попова, који је то исто желио да постане у Кучима. Сад овај чувени игуман као Његошев посланик игра дипломатску улогу код вође босанских побуњеника.

Младом црногорском господару не смета вјера да се удружи са вођом босанских устаника у борби противу отоманских завојевача, он неће да се колеба ни пред онаквим негодовањем руског конзула, већ се живо спрема, да и сам узме оружаног учешћа у борби против султанове војске. Он са Црногорцима напада Подгорицу у октобру 1831 године, бац оних дана кад је Градашчевићева војска била ударила на Али-агу Ризванбеговића, Смаил-агу Ченгића и на друге херцеговачке муселиме, који су били остали вјерни султану и затворили се у Стоцу, очекујући султанову помоћ.

Послије четвородневне опсаде Његош се морао повући од Подгорице, да се боље припреми — и да је, као што ћемо доцније видјети, понова нападне.

Док је босанска војска водила успјешне бојеве против султанових низамских трупа, војска скадарског везира Бушатлије страдала је. Његове трупе, у своме продирању ка Бугарској, опљачкају Софију, што учини да Ниш, Пловдив и друге вароши, које су биле на ударцу Мустафа-пашиних трупа, пријеђу на страну султана.

Хусеин капетан Градашчевић крене од Босне са 25.000 своје војске и продре до Косова, гдје разбије султанову војску, па се онда упути на Пећ, гдје поново разбије царске трупе.

О тим његовим побједама Његошев посланик игуман Мојсије овако извјештава свога господара из Пљеваља 16 децембра 1831:¹⁾

„Били су се у Бањску на дно Косова и добила је Босна... иде неколико војске босанске у Косово. Отиде неколико Никшића у Босну. Моли се Хафис ага да буде од нас на мир, зашто је с Босном и хоте вели доћ у Никшић, да ћерају Смаил-агу и капетана Мушовића и ко је с њима. А за џебану и за наше после добро зборе, али ја не могу вјеровати по истини, но поћу у Травник везиру (Градашчевићу — прим. наша) да видим истину и како ћемо се с њима владати и поступати унапријед. Брзо ћу доћи ако Бог да до нашег господства“.

Потучени на Косову командант царске војске Решид-паша употребио је сад сва средства да би добио у времену, како би добио помоћ из Цариграда. Он предлаже примирје Градашчевићу, док на другој страни протура гласове: да се кнез Милош Обреновић спрема да са српском војском прискочи у помоћ султану и удари на Босну.

У Цариграду су на муци. Поред ове двојице побуњених везира у Мисиру се био одметнуо и везир Мехмед Алија, што је султану задавало највећу бригу, јер је војска овога везира тукла султанове трупе гдје год су се судариле. Турска царевина из темеља се тресла и налазила се пред распадом — али у овим најкритичнијим часовима Руси спасавају турско царство. Да ли је султан ангажовао и у ком облику и помоћ кнеза Милоша овом приликом, не знамо. Зна се да је Милош давао царској војсци тајин док се ова борила са босанским побуњеницима, и да је у почетку устанка савјетовао Градашчевића, да се прође устанка и да се покори султану, а да ће се он заузети код султана за њега. Вођа босанских побуњеника са гнушањем је одбио ову Милошеву понуду и од тада је био у грдној завади са њим.

Послије одржаних побједа на Косову и код Пећи Градашчевићева војска вратила се у Босну свршетком 1831 и почетком 1832 године.

Како је први покушај да се узме Подгорица пропао био у октобру 1831 и Његош се морао повићи са својим малобројним

¹⁾ Сви датуми су по старом календару.

трупамa, он се сад почео спремати да по други пут срећу окуша на Подгорицу. Претходно је позвао на Цетиње зетске прваке и потражио њихову сарадњу. Они се радосно одазову позиву и изјавише, да су готови и животе и имања своја жртвовати за општенародну ствар.

Док се Његош спрема по други пут на Подгорицу, руски конзул Гагић опомиње га за онај први „непромисљени корак, који може непријатних последица имати“ — како то у своме писму каже Гагић. Али Његош се не колеба ни пред овом опоменом руског претставника. Он иде напријед. Турско царство љуља се и из темеља тресе. „Сад је згода кад су против султана устале и његове паше, сад треба навалити свом снагом са свих страна, да се сурва проклета царевина, да се распане и раскубе на комаде, да неситој аждаји размрскамо главу — а кад пане глава лако ћемо за репове“. Тако резонује Његош и у том правцу ради дању и ноћу. Ради у Црној Гори и спрема се за поход на Подгорицу. Зове у помоћ и албанска племена која ступају с њим у савез. Пише и кнезу Милошу, али овај не прихвата његов позив „јер је ријешо да живи у миру са султаном“. У живој преписци је са Градашчевићем и другим босанским побуњеничким првацима, са којима утврђује савезничке везе и учвршћује пријатељство, ради што успјешније борбе против султана. Тражи помоћ у џебани од босанског вође, да би ударио на низам око Скадра и моли Градашчевића, да пошаље своју војску у Никшић и да ту постави својега човјека да заповиједа „да би се могли мијешати и здоговарати Црногорци са његовим људима“.

Концем 1831 пљеваљски муселин Хафис ага пише своме „предоброе досту Станку Петровићу“ — Његошеву рођаку, и моли га „да не би кроз Никшић пропустили низам у Босну, већ да будемо на ономе што смо уговорили са Мојсилом, а ако ли вама буде до невоље, немојте слободно бриге имати, сваку ћете помоћ од наше стране имати“.

У исто вријеме упућује и Градашчевић из Травника (9 јануара 1832 с. к.) ово писмо Његошу и Црногорцима:

„Од мене Хусеин капетан — паше Босном управитеља и витеза — свему суду и прочем народу Црне Горе моје љубазно поздравље. — Свако оно дјело које сам до данас ја почео радити нијесам оставио док га нијесам у дјејствије и на концу привео; а и ово које сам почео, истинито будите увјерени, да га нећу тако ласно оставити, док не буде до конца приведено... а да вам до нужде буде и од друге стране биће вам од мене сваке добре помоћи...“

На ово писмо одговара Његош 4 фебруара 1832 године:

„Честитоме великом везиру Хусеин капетан-паши, витезу босанском у Травник. По посланоме нама игуману Мојсеју имали смо радост примити твоје предраго писмо од 9 числа прошлога јануара, у које видим пријатељство и љубав, које желиш, да буде

међу нама; то нам је много мило чути, а особито што си зборио на ријечи с игуманом Мојсијем, ми све то кабулимо и тврду Божју вјеру дајемо, да ћемо од сада у напредак бити уједно и крв своју пролијевати за вјеру и слободу нашу. Него те молимо како нашега предрагог пријатеља да се држиш јуначки . . . Много се радујемо, чујући од игумана Мојсија, да си у сву земљу твоју прави суд поставио за свакога, будући да таквијем начином можемо се надати у Бога, да ће нам помоћи у овоме и свакоме другоме дјелу. Ми се често бијемо с низамом Садријазема и мислимо овога прољећа скупити војску и ударити на низам, који се налази око Скадра. Но за такву војску неимајући џебане, молимо те као нашега предрагога пријатеља, да нам пошаљеш једно сто товара фишека, да тај низам што је око Скадра разбијемо . . . Ми смо по свој нашој земљи дали знати о љубави и пријатељству са твојим људима, али ти добро знаш да има по крајинама људи рђавијех који би могли штогод скривити у твојој земљи, зато те молимо, да не примаш у рђаву страну, но да нам за такве људе пишеш и буди увјерен да ћемо их ми жестоко наказати. Али ти знаш да се ми с вама не можемо ласно мијешати, будући да нам Никшићи у томе сметају и побуњују народ против вас и против нас, зато те молимо да пошаљеш неколико војске у Никшиће, да накажеш те људе, и да ту поставиш којег човјека, да заповиједа, и тада ћемо се моћи ласно мијешати . . .“

Већ крајем фебруара црногорска војска поново креће на Подгорицу. Ми смо већ видјели како је ствар била претходно углављена са зетским главарима који су били обећали сваку помоћ. План за поход израдио је Његош са претсједником Сената Ивановићем. Са Хотима је био склопио споразум за заједничку акцију. Они су имали да затворе скадарски пут и да заузму Плавницу, те да тако спријече долазак Турака из Скадра у помоћ Подгорици. У Љешкопољу је било ратно вијеће гдје су Хоти дали стотину бираних људи као таоце Црногорцима, да их неће у овоме покрету издати. И Црногорци даду њима ради чврстине вјере, исто толико људи за таоце.

Црногорци подијеле војску на двоје: Ивановић с једним дијелом крене преко Зете и заузме Љубовић, док други дио узме Његош и заузме Горицу више Подгорице. Тако Црногорци опсједну Подгорицу, на коју је требало по уговору јуришати 1 марта. Али ноћу уочи јуриша ријечки сердар Филип Ђурашковић спречка се нешто са Ивановићем и повуче своју нахију у Љешкопоље, а Ивановић остане у Голубовцима те ноћи. Турци, извијештени о стању код Ивановића, крену ноћу из Подгорице против његове војске. Обавијештен за ово Његош чим добије глас да су Турци окренули на Зету, узјаше коња и кликне: „За мном ко је јунак, ко је Црногорац!“ и покрене сву своју војску на град. Турци се сад намах поврате, оставе на миру Ивановића и окрену се против Његоша. Послије неколико јуриша његова је војска мо-

рала отступити. Ивановић му са својим одјелењем није пружио помоћ, већ је остао пасиван. Његова завада са сердаром Ђурашковићем највише је учинила те и овај поход није успио. Ђурашковић се био повукао из борбе са својом нахијом, а Ивановић није био ратник на висини свог позива, да свој одред прикупи и снажно навали с леђа Турцима, који су сву своју ватру били окренули на Његоша и његов одред.

Послије овог другог похода на Подгорицу руски конзул Гагић поново извјештава свога посланика у Бечу, овим својим писмом из Дубровника, од 19 марта 1832 године:

„Концем минулога фебруара Црногорци су опет покушали да заузму Подгорицу и да присаједине Црној Гори Зету, но покушај будући бесмислен, био је неуспјешан и сасвијем несрећан, за невољне християне зетске и албанске, који су учествовали у овом дјелу. Црногорци, некако успјевши, да подигну зетске, хотске, малисорске и миридитске житеље грчкога и римскога исповиједања против Турака султанове странке, изашли су из својих граница, разредили су се у стану близу Подгорице, једнијем дијелом војске окружили су је, и принуђавали да се преда, али послите осам дана, изненада ноћу оставивши Подгорицу и при њој један топ, срамно и стидно без нужде повукли су се у своје границе, предавши освети турској побуњене и устале противу њих зетске и албанске християне, чије свјештенике и старјешине Турци немилосрдно истребљују“.

Ето како сада опет овај руски дипломата оптужује и прди Његоша и његове Црногорце, сажалевајући као бајаги „зетске и албанске християне!“

Из Гагићевог писма у коме је искаљен бијес што се не слушају руске директиве и заповијести чита се и то: да је млади и одважни Његош био успио да направи стварни савез не само са Хотима него и са другим албанским племенима, и да је ова акција имала шири карактер, него што је заузео Подгорице, да је њен циљ био не само присаједињење Зете Црној Гори, него и даље продирање у правцу Скадра.

Значи, с Цетиња се хтјело наставити дјело ослобођења албанских крајева и пошто је везир Бушатлија, као што смо видјели, већ био настрадао у борби са султановом војском.

Заједнички план борбе за ослобођење тих крајева Његош је хтио продужити, јер освојити Подгорицу и Зету, а немати наслона на Албанију — то би заиста било бесмислено У том случају Црногорци не би могли задржати ни Подгорицу ни Зету. Знао је то Његош, зато је прије овог похода на Подгорицу био направио онај савез са албанским племенима и потражио на вријеме од Градашчевића оних сто товара фишека — за овакву акцију у правцу Албаније.

Овај поход Црногораца на Подгорицу не смије се посматрати и просуђивати издвојено и приказивати као нека авантура,

што тенденциозно чини Гагић у своме горњем писму, већ га треба посматрати у тијесној вези са ондашњим догађајима у Босни и Албанији. И тек онда може се донијети правилна оцјена о њему.

Док су Црногорци, овако удружени са албанским племенима, нападали Подгорицу, руски цар упутио је своју војску у помоћ султану, да га спасава од побуњеничких трупа мисирског везира.

Ова руска помоћ омогућила је султану да одвоји сада знатне контингенте својих трупа и да их са мисирског фронта упути против Градашчевића и његове босанске војске, под командом Махмуд паше.

Градашчевић је дочекао нову турску ордију код Вучитрна на Косову и дао јуначки отпор. Код Пријепоља је био други бој, а у бици код Пала, надомак Сарајева, султанова војска однесе побједу над Босанцима и Махмуд-паша уђе побједоносно у Сарајево, а Градашчевић са својим доглавницима умакне у Аустрију.

Падом Сарајева малаксао је Градашчевићев покрет и у Херцеговини, гдје су његове трупе држале у опсади у Стоцу Али-пашу Ризванбеговића.

Послије слома Градашчевићеве војске Црна Гора остала је сама да даје отпор султановим трупама. Намик-паша, који је након Бушатлијине пропасти дошао за скадарског везира, прво се крене против Хота и Малисора, па пошто је њих покорио и утврдио Подгорицу упути се са 4000 војника на Бјелопавлиће, гдје га дочекају Бјелопавлићи и Пипери, и из Мартинића прдна поврате натраг — у Служ.

Даљи турски напади на Црну Гору престали су, нешто због снажног отпора Црногораца, а нешто и због заузимања руских дипломатских претставника у Цариграду, који су овај корак предузели, пошто су од младог црногорског господара и црногорских главара, посредством Гагића, који је у ту сврху долазио на Цетиње, изнудили пристанак, да ће се убудуће управљати по руским директивама.

Овијем су биле завршене прве двије критичне године Његошеве владавине. Морално јаки Његошев дух — издржао је и притисак Русије и опортунистичко држање кнеза Милоша, који је у овом покрету остао уз султана. Својом високородољубивом политиком Његош се већ у почетку своје владавине показао као национални револуционар, који снажно уздиже престиж Црне Горе у очима сусједних народа у Босни и Албанији.

Без обзира што је побуна турских везира против султана имала карактер личних интереса и личних рачуна, као малих феудалних господара, који су тежили да се отцијепе од турског царства — Његошево учешће у овом покрету, посматрано кроз призму ондашњих прилика на Балкану, и револуционарно је и национално исправно. Његов циљ је јасан: потпомоћи свим силама рушење једног трулог, тиранског царства, и на његовим рушевинама подићи зграду национално угњетених и поробљених наро-

да балканских. Он се показао као прегалац и неустрашив борац у овом покрету који је знатно ојачао моралну главницу Црне Горе, и ако јој овај покрет није донио неко територијално проширење или каквих других стварних користи.

Други важан политички моменат из времена владавине Његошеве пада у последње године његова живота. То су догађаји из чувене 1848 године, кад су револуционарни таласи почели запљускивати све реакционарне престоле Европе. Његошево држање у овим догађајима има доста сличности са његовим држањем у догађајима из 1831—1832 године, тј. првих година његове владавине, које смо већ видјели.

Читавог свог живота он је био прави мученик идеје националног ослобођења и слободног живота и развика свога народа. Поред тога он је заклето непријатељ сваке тираније, којој треба „стати ногом за врат“. Он је готов увијек на борбу против свих силеција и угњетача народних слобода. Он је, у својим дјелима, учио људе како треба неправду и силнике гонити, и како треба служити „чести и имену“ — народном. Он никад у крупним националним потхватима није био рачунџија, ситни уцјењивач, нити колебљивац и скањало. Он је за борбу непрестано, па „нека буде што бити не може“. Он се одушевљава првим српским устанком и тополским херојем, од кога се „Стамбол тресе, крвожедни отац куге“; док смртно мрзи и презире као недостојне синове народне: Вујицу, Вука, Вукашина, „богомрске Српства отпаднике“, који служе туђинским интересима. Он је орао, који кликће са слободних црногорских кршева, орао који шири своја крила — и тражи слободу за неслободну своју браћу и друге народе. Он је револуционар, који сједи на каменитом престолу црногорских ратника — за слободу мријет навикнутих!

И као таквоме њему се још и данас, од појединих неупућених и необавијештених људи, чини неправда, с погледом на његову улогу и држање у знаменитој 1848 години.

Сваки покрет, било у Турској било у Аустро-угарској Монархији, који би по његовој замисли могао да донесе ослобођење ма којем дијелу нашег народа. Његош је готов да помогне. Он сав сагоријева у пламену таквих националних тежњи и несебично ради, да би их остварио. И у догађајима од 1848 године он види zgodну прилику за окупљање свих народних снага у циљу ослобођења испод туђинског јарма. У бану Јелачићу он не гледа аустриског официра, већ вођу народноослободилачког покрета и одушевљен таквим Јелачићем, готов да му грискочи у помоћ, он пише свој проглас и упућује га Србима и Хрватима которске и дубровачке области, у коме их позива, да буду: „срцем и душом привржени својој народности и сасвијем вјерни и послушни Јелачићу, своме једноплеменоме бану од троједне краљевине... Ако се „сачувај Боже, невјерни своме бану покажете и придите се

туђина, а своје добро одбаците, знадите чисто ми ћемо постати ваши заклети непријатељи“ . . .

Ова Његошева порука изазвала је окружног поглавара у Боки Грије-а, да од њега потражи писмено објашњење: шта значи и чему води овај његов проглас? Но ни овај протест аустриског поглавара не збуњује Његоша. Он иде напријед у сусрет Јелачићу у кога гледа неког месију ослобођења народног. Он му шаље у Загреб, као свог изасланика војводу Ива Ракова Радоњића, са још једним изаслаником, да би саопштили бану усмено жељу Владичину: да Јелачић треба да се прогласи „независним баном троједне краљевине“ — а он да ће му пружити „сваку могућу помоћ“.

Вјероватно по повратку ових његових изасланика из Загреба, кад је већ Његош осјетио како је Јелачић као слуга Хабзбуршке Монархије везан за аустриски пријесто и његове интересе, он сад покушава да би код њега пробудио словенско родољубље, и да би га охрабрио, не би ли се ставио на чело народноослободилачког покрета, који ће он и сви други родољуби помоћи. У том правцу Његош пише Јелачићу ово писмо:

„Ваша Свјетлост! Свакоме се напретку твојему радујем како сопственоме своме, јербо је твој напредак народни, а то се зна и мој, како твојега сабрата. — Свијетли бане! Трудно ли је твоје свето званије, но величанствено и дивно. Тебе је тајна судбина на чело јужних Славјана поставила . . . Али се види све твоје изопачују, спаса си престол, династију и све њене посљедоватеље, учинио си им услугу, какву им нико јоште није учинио од њиног постанка, па твоји задужници мјесто захвале намећу Далмацији стари гвоздени јарам — а Далмација је твоја бановина . . . Сваки родољубац, цијели наш народ у тебе је очима упро и к тебе руке пружио како небом посланом месији. Твој је задатак велик, њим Еуропа нови вид добива, он миче гадну љагу са лица силних Славјана, који до дана данашњега ништа друго нијесу били до продали и жалосни робови и надничари других народа. Ох, драги бане, већ земља од ове мрске неправде стење, душе су благородно мислећих Славјана у вјечној муци, стиде се свијета и људи због овог ниског стања, у којему смо спрема других народа европских . . . Ја сам, истина је, с овом шаком народа, под анатемом тиранства и шпионства, слободан, али што је боље, када гледам около себе милионе моје браће ће стењу у туђе ланце . . . Све што се снажном мишцом народном не узмогне држати, оно све треба за ништа сматрати“.

И послије овога писма Његош је два-три пут измијењао писма са Јелачићем, али у сваком бановом одговору он је све више могао прочитати, да је узалуд очи к њему упирати, јер он хоће да буде и даље туђи најамник и надничар, а не народни вођ и месија, како је то Његош замишљао и предлагао му.

Упоредно са овим писмима која шаље бану Јелачићу Његош пише и кнезу Александру Карађорђевићу, тражећи његову сарадњу, и предлажући му савез против Турске. У једном писму које му поводом овога питања пише, он између осталог, каже:

„Мени се види да ми ово свагда можемо уредити, само кад шћети буде ваша Свјетлост и ваша Србија. Ја сам о овоме послу говорио са г. Јанковићем, који ће вам моје намјереније расказати, колико га је могао разумјети“.

Како је кнез Александар почетком 1848 године био упутио један већи добровољачки одред из Србије, под Книћанином, да се у заједници са војвођанским Србима бори против Мађара, који су се побунили против хабзбуршког престола, Његош пише кнезу ове редове поводом ове помоћи, оријентишући га за даљу борбу против Турске у правцу Босне:

„Куд та срећа српска, мјесто војводства, да се онда на Босну окренуло, данас би се у рукама имало оно што се не би могло лако изгубити, да једном може букнути ентузијазам силнога нашега народа у Турској, с подобним мјестоположијем, Србима не би нико могао лако главе доћи; мени се види да ми ово свагда можемо уредити“.

На ово писмо одговорио је кнез Александар Његошу овим својим писмом:

„Ваша Свјетлост! Ваше уважајемо писмо од 14 авг. т. г. у коме сте доброту имали напоменути ми вашу свакадашњу жељу ја сам исправно примио и радујем се да вам потврдити могу моје особито уваженије и почитаније. Кад сам се ја решио браћу нашу у војводству потпомагати, ја сам јасно предвиђао да би наши непријатељи улучили прилику сојузити се с Мађарима, ако би се ови осилили, који сојуз би био за народ србски а особито за намере наше сасвијем убитачан... И тако за предупредити овај сојуз опасни, а за оснажити Србство, ја сам за нужно нашао дејствовати, да се Срби у Аустрији бар толико узвисе, да се народност њина призна, како би отуда и морална и физичка снага њина развити се могла“.

Пошто је овако покушао оправдати своје ангажовање у Војводини противу Мађара у 1848 години — кнез Александар се осврће у своме одговору на главну мисао Његошевог писма и поруче, поводом револуционарног рада у Турској па даље каже: „Србија овим пожртвовањем није ни мало ослабила, но што више она се, поред вашег сојузинчества које мој народ особито одушевљава, и које и сам највише уважавам, наоди приправнија, јача и вјештија него икада. Овакву силу на постижење наше одавно пожелане цјели употријебити треба у благоспешно вријеме о коме ћу се ја с вама споразумјети... Мој попечитељ, унутерни дјела г. Илија Гарашанин, по мојему налогу назначиће вам човјека, с којим ћете ви о томе дјелу непрекидно и повјерљиво од сада споразумјевати се“.

Овај кнежев одговор задовољио је Његоша, који је рачунао да ће га бар сада срећа послужити, која га је досад толико пута изневјерила у надама за остварење његових националних тежњи.

Као кнежева повјерљива личност, о којој је ријеч у овом кнежевом писму, био је одређен, од стране кнеза и Гарашанина, познати Дубровчанин Матија Бан, који се у оно вријеме налазио у Београду у кући кнеза Александра, као учитељ његове дјеце.

Да се заиста оних дана отпочело у Београду радити по жељи Његошевој, да је из Београда био покренут и организован пропагандни рад у циљу подизања ослободилачког устанка поробљених народа на Балкану, уз помоћ Србије и Црне Горе, свједочи и ово писмо Матије Бана, упућено из Београда Његошу, прије него ће он као изасланик кнеза Александра приспјети на Цетиње.

„До једно два мјесеца — пише Бан Његошу — добићете једно италијанско писмо из Албаније: писаће вам га један важан и васпитан човјек, који је ових дана код нас био, све инструкције добио и у своје се мјесто вратио, да по свој Албанији путује. Ми свдје много којешта на све стране уређујемо, да када удесни час куцне скочимо приправни и сложни на ноге . . . Мислим, да ћу ја главом вама не до дуго доћи. Тада ћу имати чест све вам опширно изложити. Сада се занимам са многобројним плановима и разашилем људе на све југословенске стране“.

Наскоро иза овог писма Матија Бан упутио се за Цетиње да посјети Његоша. Из његових забиљежака читамо да је тих његових посјета Његошу било више. Приликом тих посјета Матија Бан забиљежио је ова интересантна запажања и разговоре које је водио са Његошем како из области политике, тако и из области поезије:

„Око половине априла стигао сам на Цетиње. Ту отсједох у једној малој гостионици и одмах писах Владичином тајнику Д. Милаковићу, молећи га за приступ Владици. Није прошло ни 20 минута а један перјаник дође по мене и одведе ме ка Милаковићу . . . По кратком разговору о ондашњим догађајима и приликама дође исти перјаник и јави му да га Владика чека. Пођосмо сви скупа једним ходником, коме на дну виђаху се врата и пред њима шест перјаника лијепо одјевених. Један од њих отвори врата. Кад на њих ступи видим доста пространу дворану са биљаром у средини и зидовима свуда наоколо начичканим свакојаким бираним оружјем. Око биљарде стајаху на ногама сенатори и многе црногорске старјешине у свом богатом сдијелу. Пред тим величанственим, живописним приказом ја стадох један час као укопан, па узех очима тражити по оној множини људи Владику, кога нијесам познавао, а нико ме њему није приводио. И управо када сам се хтео вратити Милаковићу да га замолим за ту љубав, спазих на горњем углу биљарде висока и лијепа Црногорца у наводном одијелу, гдје се на мене осмјехује, па поступи напријед сдвојивши се од осталих. Одмах се домислих да је то Владика;

хитно му приступим и пољубивши га у руку изручим му поздрав. Он одговори на сваку тачку веома смишљено и рјечито. Жубор усхићења трептио је по дворани, али на један његов знак сви се уклонише. Остасмо сами. Понуди ми да сједнем, па се и он ували у једну огромну наслоњачу црном кожом превученом.

Ја му укратко изложих политику Србије према ондашњим околностима и догађајима, који су се могли отуда изродити; описах му стање које сам нашао у Сријему, Славонији, Хрватској и Далмацији и саопштих што сам к њему дошао. За све вријеме што сам говорио није ме ни једном рјечицом прекинуо, гледао је пред собом у тле, а само би по гдјекад упро у мене очи. Кад сврши он мало поћута, те узевши ме за руку рече:

— Хвала влади српској на томе за чим је прегнула, а вама на лијепој вијести и труду. Добро рекосте да у таквом покрету за спасавање српства не смије изостати црногорска пушка. Знате ли шта сам био наумио радити да ми нијесте дошли? Спремах се да скупим 4000 мојих Црногораца па с њима да прегазим турско земљиште, упаднем у Србију и приморам српску владу на дјелање. Али ево, Богу фала, тога већ не треба. Ја пристајем безусловно на све што ми предложите.

Вратих се веома задовољан у гостионицу, гдје наручих вечеру. Био сам баш сιο да тачно испишем сав мој разговор са Владиком кад ми на једанпут јавише да он долази. Не мишљах да ће к мени, али доиста чух лупу корака уз дрвене љестве па скоких на собна врата. Нијесам имао времена да му до краја захвалим на тој почастии јер ми упаде у ријеч велећи:

— Оставимо комплименте западњацима, а ми ћемо као два чиста Србина разговарати се са срцем на длану. — Када мислите натраг?

— Прекосјутра, ако ви допуштате.

— Кад би стајало до мене ја вас не бих тако скоро од себе отпустио, сам сам, и мученик на овим стијенама као Прометеј на Кавказу, али разумијем да се морате што прије вратити у Биоград. Ипак до суботе нема пароброда у Котору, па бисте могли бар до тог дана овдје почекати.

— То бих најрадије учинио, да немам у Приморју више којешта да посвршавам. Наумио сам то учинити до прве суботе, иначе морао бих одложити мој полазак за Трст до друге суботе и тако изгубити пуних седам дана, а то је у садашњим приликама сувише.

— Тако је. Онда вас чекам послије вечере код мене на сијело, а сјутра у подне на ручак . . . Али ја заборављам да вам захвалим на пјесми коју сте ми прије двије године испјевали. Знам је напамет — и поче свечаним гласом:

„Гомила хриди стоји, ужасна гора;
Главу јој гром лупа;

Ноге вал љута мора.
Ту ко соко гњездо
Горанин свој дом стави. . .”

па стаде: „Ах, јесмо соколови — жалосно настави — па и грабљиви као они. Али, божја ти вјера, не што би смо тако хтјели, него што смо на то приморани. Ја задржавам Црногорце од грабежи на аустријској страни, јер су нам тамо све сама хришћанска браћа, али на страни турској морамо често заклопити очи и дати им одушке. Још добро кад се ограничи на Турадију, но сто мука кад се покрве са хришћанима! И то ће тако трајати докле год се не иселимо из ових кршева. А да би се могли иселити треба најприје да се Српство ослободи и уједини. Ја бих тада у моју Пећку Патријаршију, а књаз Српски у Призрен. Мени духовна а њему свјетовна власт над народом слободним и усрећеним.

— То је, господару, и мој златан сан.

— Али хоћемо ли га у ствари доживјети — настави Владика? Истина да су сада Срби и Хрвати сложни, а европске владе скоро све занијете код куће, ипак смо окружени моћним непријатељима, а средства нам недовољна. Ја на примјер пошто обезбиједим свуд наоколо границе, могао бих преко њих извести од 6 до 7000 бораца, који би чудеса починили, али чим се макну треба ми за њих муниције и хране, а понешто и новаца, иначе они би, као људи у нужди, пљачкали без разлике и турска и хришћанска села, а чим би нестало дисциплине, претворили бисмо и пријатеље у непријатеље и сами себи удвојили тегобе на сваком ксраку, па лако могли и саму цијелу промаштити. То је што вас молим, да дате добро осјетити у Београду. Кад се кренемо да се бар кренемо у реду, па онда што Бог да и срећа јуначка.

Ја га о свему успокојим и послије подужег разговора испратим до врата гостионице, гдје су га перјаници чекали.

Прибиљежних одмах све ово и друго што је говорио. Био је већ мрак и донијеше ми вечеру, којом сам се, буди мимогред речено, нашао изненађен. По вечери одох на сијело. То се држало у дворани биљара. Владика је сједио у својој наслоњачи, а сенатори и војводе наоколо. Он ме свима престави, а неке од њих мени, па ми до себе понуди столицу. Дуго се и весело разговарало, свашта причало, па се и шалило, а напокон се једна и одпјевала уз гусле. Владика је волио сад једнога, сад другога задиркивати, те би сва дружина прсла у смијех, али и други му нијесу остајали дужни. То је све ишло тако оштроумно, брзо, наравно а уједно и тако углађено, да сам се не мало дивео.

— Ето, рече ми напосљетку смијешећи се Владика, сад имате оригиналну слику једног црногорског салона. И одиста ову пријатну слику нећу никада заборавити.

— Али салона без госпођа; ваши београдски нијесу јамачно без тога украса. — Но куда ћете љепшег украса од оваквих јунака?

— Код Вашиг салона ја на београдске заборавих.

— Ха, ха, Ви мало ласкате мени и њима! — А један ће из дружине рећи:

— Бог и душа не ласка, него се види да се родио баш испод Црне Горе. Сви у смијех.

— Чудо те не рече: у самој Црној Гори! — дода Владика, па приживши ми руку настави: Знам да сте уморни од пута, па Вам треба одмора. Лака Ви ноћ и довиђења!

Сјутра дан походих неке важније личности, цркву и манастир, па пред подне одох на ручак. Сто је био постављен у двогани биљарској, на столу сребрно посуђе само за два лица, а ручак са мало али веома укусних јела, наквашених добрим приморским вином, па на завршетку и шампањским. Око стола служио је један момак, пред којим се говорило само о књижевности. Владика спомену с правим пиететом свога учитеља Симу Милутиновића који је био умро у почетку исте ове године.

— И у мишљењу, рече и у говору и у своме животу, то је био прави пјесник; у пјесмама, истина, неједнак, али често са полетима тако снажним, да му се мораш дивити.

— Тим смо му више дужни, одговорих, што је оставио за собом ученика, који га је надкрилио.

— То не допуштам, пресјече ме живо Владика; мој најбољи састав мислим да ће бити Горски Вијенац, јесте ли га прочитали?

— Не један, него три пута.

— Е па добро; он ће се само допасти мојим Црногорцима, а за то што сам у њему изнио њихове обичаје, њихов начин мишљења и говора, њихов карактер, те се виде као у огледалу; али се неће допасти образованом свијету, који ће ми замјерити да оно није права драма. Да Владика Данило, који је главна особа увијек мудрује, скоро ништа не ради, па ипак дјело које смишља, испада му срећно више неким случајем, него његовим напорима. Ја сам опажем те мане и ма да радо не поправљам што сам једном написао, наумио сам да их исправим при другом издању. Шта Ви мислите?

— Ја бих се, одговорих, усудио примијетити, да се поправљањем често исквари дјело, а све те мане које споменусте кад би и постојале, оне се већином тичу облика; сама пак поезија тако је оригинална, чиста и велика да ће вјечито остати као узор у нашој књижевности.

— Говорите ли то из учтивости, или по увјерењу?

— Ја увијек настојавам да то двоје спојим.

— Да, заборавих да сте дубровчанин. А што мислите о пјесмама Бранка Радичевића?

— То је, рекох, други ред поезије, која рефлектира дух бечких Србаља, као и Ваша дух црногорски. Ондје је несташност,

лијепа наивност, мекост, чаробно зујање у трави и у цвијећу, као што је у Вас озбиљност, крепчина, полет и праскање грома; он славуљ, Ви орао!

— О Бранку се потпуно слажемо, рече устајући Владика и нареди да нам се донесу цигарете и кафа. Пошто је момак расправио сто оде, а међу нама наступи политички разговор...

С њим се тога вечера опростих, па ујутро рано, праћен од два перјаника кренух са Цетиња Котору.

На годину (1849) вратих се опет у Далмацију. Породицу смјестим у Дубровник, па отидем Владици на Цетиње.

Србија је онда давала Црној Гори у помоћ 1000 дуката на годину. Ја сам носио Владици 2000 у злату и много сам се путем нападио с тим новцима носећи их на себи, нешто од тежине (8 ока), а нешто од презања да успут не будем похаран. Еле срећно приспијем на Цетиње око половине јула.

Јашући цетињским пољем примакох се Владичином замку и њега опазим гдје шета с неким главарима. Поздравих га издалека с клобуком у руци и отидем право у гостионицу да се пресвучем. У то дође један из Владичине пратње да ме поздрави у његово име и к њему одведе. Чим сам био готов узмем писма и новце па одох. Владика је био сам у биљарској сали, није допустио да га пољубим у руку, него раширивши своје руке пође к мени с узвиком: „Руке шире у лица се љубе“. Тако и урадисмо. Изручим му писма и положим преда њ на биљар 20 свитака, сваки од 100 дуката. Пошто је писма прочитао, узе свитке и однесе их у сближњу собу, па се врати к мени говорећи:

— Еј мој господине Матија, није ли ово жалосна судбина да јуначка Црна Гора мора живјети од милостиње?

— Господару, одговорим, није то милостиња, него је мален поклон имућнијега брата неимућнијему, који све и кад би имао плодних њива, којим је природа Србију обдарила, морао би више пазити, на своју одбрану, него на њино обдјелавање.

— Па тако и бива, — преузе он — свуд око границе Црногорац иде на рад оружан као за рат. Иначе српски новац најдражи им је, чини им се као да га десна рука премеће у лијеву. Србија га даје од срца, за њ ништа не тражи до братску љубав, а што је најглавније никад нас не понижава. Ја одавно желим да походим Србију, па затим Сједињене државе Сјеверне Америке. За сада политички обзири пријече ме у изведењу прве жеље, а што се друге тиче, немојте се зачудити ако чујете да сам се навезао на Атлански океан и да пловим за Њујорк.

— А што бисте тамо? — упитам га прилично зачуђен.

— Шта бих — одговори — слободној Црној Гори приличи сам да од слободне државе, као што је Америка прими помоћ, кад већ не може без ње бити.

— А зар вам је руска помоћ тешка?

— Русију волим, али не волим да ми се сваком приликом даје осјећати цијена те помоћи. Ја господар слободне Црне Горе прави сам роб петроградских ћуди. То ми је већ додијало, па хоћу да тај јарам збацитим . . .

Тад сам остао три дана на Цетиње проводећи с Владиком већи дио времена.

За мога тамо бављења имао сам прилику да проучим изближе Владику у многом погледу. То је била ватрена нарав, под доста хладном спољашношћу ватреност често је ван избијала, али чим би се појавила била би зауздана. Дивља нарав горштака у њему се је крила са питомином просвјећена човјека. Просвјету је понајвише сам себи прибавио читањем и размишљањем. Био је у пуном смислу и пјесник и филозоф. Руске и енглеске велике пјесника највише је уважавао, па их и подражавао, француски су му били одвећ лаки и меки. Међутим једна његова љубавна романца, коју ми је прочитао, била је писана у духу француском и то најодличнијем, она бијаше право зрно бисера, али већ онда као Владиком осуђена и по свој прилици пред смрт уништена . . .

Једно вече читао ми је тамо-амо „Шћепана Малога“ кога је био спремио за штампу, па ме питао што о томе дјелу мислим. Одговорих му да не могу ништа рећи док га не бих скраја на крај прочитао.

— Тако је — рече и даде ми га.

Те исте ноћи прочитао сам га свега и нашао у њему неке драмске мане, које је он сам био опазио у Горском Вијенцу, а много мање него у овоме лијепих страна. Он је волио драмски облик, а драма му није ишла за руком. Како да му искажем моје мишљење. Нијесам га хтио увриједити, а опет истину му затајити. Извукох се из тога шкрипца велећи му:

— Карактери и дикција веома су ми се допали, само бих више разлике међу првима желио; што се тиче главнога лица, заплета и цијелога склопа, ако то поправите, као што сте наумили и у Горском Вијенцу, исте поправке учините и у „Шћепану Малом“.

— То с другим ријечима значи — одговори ми — да драма не ваља . . .

— Не може, примијетих му, неваљати што испада из Вашег пера, али признаћете ми, да између неваљалога и апсолутно савршенога велико је растојање. Тко не признаје Шекспиру огроман пјеснички дар уопће, а обашка драматски дар, па опет у његовим драмама има често замашних недостатака. На то он закључи:

— Што год је од човјека не може савршено бити. Што написах, написах, нећу више у то ни боцнути пером. — Па је тако и учинио. „Шћепан Мали“ изашао је штампан онакав, какав је био у рукопису кад сам га ја прочитао . . .

Једном по обједу позвао ме је Владика, да се на коњима прошетам по цетињском пољу. Доведоше два велика лијепа коња,

која усједосмо. Најприје иђасмо касом, па ми он рече да пустимо коње у сав трк. Одговорих му да сам лош коњаник и да моје јунаштво даље од каса не иде. А он ће на то смијући се:

— Еј, мој дубровчанине, да видиш како Црногорац јури, па одлеће као стријела. Дивно га је било гледати! У његовом црногорском одијелу изгледаше као голијат, стајаше напријед нагнут и као прикован за коња. Бијаше се доста удаљио, кад на једанпут окрене коња да се к мени врати. У том окрету паде му кратки гуњ с рамена и капа с главе, па се просуте дугачке косе таласаху по ваздуху. Али се он и не осврне, него све једнако ичрећи, кад дође к мени рече:

— Ево ме без гуњца и капе; почео витешки, а свршио комично, — па се слатко смијао, а Црногорци потрчаше да му донесу гуњац и капу. Настависмо и даље, а он ће додати:

— Да ако и с нашим послом овако прођемо, да почнемо јуначки па свршимо комично по себе, а трагично по народ!

— Срећа је народа — рекох — у Божјој руци. Ту ме он пресјече ријечима:

— И у њиној, и у њиној, а ја на то:

— То и хтједох рећи, па зато који народ не покушава ништа за своју слободу неће је ни стећи.

— Да, рече он, и покушај је дичан, али тек славан кад је успјехом овјенчан. Владика Данило покушао је и успио да очисти од Турица Црну Гору, тим јој је независност спасао и зато ће остати довијека славан.

Те вечери учинисмо наша последња расположења. Уредисмо начин дописивања, јер сам сјутрадан морао одлазити. Кад ујутро дођох да се с њим опростим рече ми:

— Ја вам не би савјетовао да данас идете на пут, вријеме је мутно и биће олује. Не могавши ме одвратити од моје намјере, даде ми свој кишни заогртак и два перјаника да ме прате, а препоручи да ако би ме олуја на путу затекла, преноћим свакако код његова оца у Његушима. И пружи ми двије мале сребрне пушке као његов спомен говорећи ми:

— Ове су пушке биле једнога Турчина, знаменитог јунака, с њима ћете ми доћи на сусрет у Призрен, а ондје даћу вам црногорску медаљу само ако се научите боље јахати.

Почетком прољећа 1850 године добијем налог да дођем у Биоград што скорије могу. У Биограду ми казаше, да пошто је усколебалост народа легла у свој Европи и све силе предузеле да мир утврде и одрже, то је мудрост налагала, да се не подиже у тај час источно питање, па за то да спремљени покрет у Турској обуставимо до згодније прилике, све људе, који су на томе радили, да распустим, затим да се вратим у Биоград. Ријетко сам се у своме животу тако растужио као тада. Облију ме сузе пред високим ли-

цем, које ми је тај налог давало тако, да је и оно само било потресено...

Вратим се у Далмацију рањеним срцем, па отидем Владичици. И за њега је та вијест била као гром. Гледао ме најприје укочено, па се спустио у наслоњачу и покрио лице рукама, па срдит устао и хитно корачајући по биљарној сали говорио све што му је на уста долазило...

— Ах, рече Владика: од Косова овако што није било урађено у нашем народу, па да сад мора на пречац проћи; то ће ме до смрти бољети!

— Господару — рекох му — тјешимо се тиме, што ствар није остављена но одложена. Он климајући жалосно главом стисну ми руку и отпусти ме. Посљедње ријечи Владичине зујале су ми дуго у ушима. Заиста од Косовске пропасти још се никад не бјежу до тада сложили православни, католици, и потурчењаци у мисли избављања народног и обновљења старе српске државе. То је био и остао покушај, али и сам тај покушај, који карактерише политику онога времена служи на част људима, који су онда Србијом и Црном Гором управљали“.

Завршавајући своје биљешке Матија Бан каже да је последњи пут видио Владикау 1851.

„Он је био — каже Бан — већ онда јако ослабио и предвиђао је своју скору смрт.

— Пријатељу мој — рече ми — душа ми убија тијело. Не жалим што ћу умријети, али жалим што нијесам у моме животу нешто знаменито учинио. Тако је хтјела моја зла судба, која ми је од почетка до краја ужасна била. Ти остајеш млад и здрав, на добром си мјесту, за народни рад и ту остани. Аманет ти наша народна ствар, која неће успјети ако на њој не буду постојано радили, себе прегоријевајући, разумни и одважни људи. Поздрави ми кнеза, Книћанина и Гарашанина, кажи им од моје стране да ће се Српство прије препородити дрском одважношћу, него ли претјераним обзирима на дипломатију. Сјетите ме се гдје год кад ме већ не буде и нека потомство бар дозна за наше намјере кад му дјела не могах оставити“.

Тако је пропао и овај други Његошев план за ослобођење горобљене браће. Он се надао, да ће се сада заиста распалити и на Балкану ватра слободе, коју је он тако ревносно потпаљивао. Надао се и радовао, јер ће вјеровано, да ће и његов народ сада, када су се били покренули толики народи Европе, успјети, да у друштву тих народа, извојује своју националну слободу.

Али све те планове за ослобођење национално угњетених народа, као и Његошева надања срушила је она иста сила, која је у почетку његове владавине онако спасла турско царство од распада. Пољуљане и угрожене престоле спасао је сада врло моћни ру-

ски цар са својом војском — и одиграо на тај начин улогу свирепог жандарма реакционарне Европе.

Велики словенски родољуб Његош био је јако разочаран и љуто рањен кад је на крају ових трагичних догађаја сагледао руску стварност и руску политику.

Са дубоком раном на срцу: да је словенска солидарност и заштита интереса словенских народа од стране Русије, била само празна ријеч — Његош је ускоро иза овога умро у 39 години свога живота.

Јован Петковић